

Hilmi Demir¹

Ortadoğu ve Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Direktörü

TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİ VE AZERBAYCAN'IN
STRATEJİK ROLÜ

Giriş

Jeopolitik, yalnızca coğrafyanın değil; tarih, kültür, kimlik ve medeniyet tasavvurunun devletlerin dış politikaları üzerindeki belirleyici etkilerini açıklayan bir disiplin olarak uluslararası ilişkiler literatüründe merkezi bir yere sahiptir. Jeopolitik, devlet, hegemonya, imparatorluk ve medeniyet gibi büyük siyasal organizasyonların, kendi çevreleriyle kurdukları ilişkileri ve konjonktürel koşullara karşı geliştirdikleri vaziyet alış biçimlerini anlamaya ve açıklamaya yarayan bir kavramsal çerçevedir.

Başka bir ifadeyle, jeopolitik planlar ve teoriler, tarih boyunca büyük güçlerin kendi iktidar alanlarını tahkim etmek amacıyla, büyümelerini sınırlayabilecek potansiyel rakipleri bertaraf edip, diğer aktörlerle pragmatik ittifaklar kurarak hedef coğrafya ve toplumlar üzerinde hegemonya tesis etme stratejileri olarak kurgulanmıştır. Alfred Thayer Mahan'ın *Deniz Hâkimiyet Teorisi* esasen bir İngiliz hegemonyası tasarımıdır. Friedrich Ratzel'in *Lebensraum* (hayat alanı) kavramsallaştırması, Alman imparatorluk vizyonunun teorik zeminini oluşturur. Halford John Mackinder'in *Kara Hâkimiyeti* ve *Kalpgâh* yaklaşımı, Amerikan küresel güç tasarımı'nın entelektüel temellerinden biridir. Karl Haushofer'in Alman hayat alanını genişletmeye yönelik *Kıta Bloku* (*Kontinentalblok*) doktrini, yine bir Alman küresel imparatorluk projesi niteliği taşır. Nicholas John Spykman'ın *Kenar Kuşak* (*Rimland*) teorisi, Amerikan küresel güç stratejisinin tamamlayıcı bir ayağıdır. Aleksandr Dugin'in *Avrasya* jeopolitik teorisi ise modern dönemde Rusya'nın yeniden bir imparatorluk tasarımı olarak öne çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME NOTU

¹<https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1366>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Zbigniew Brzezinski'nin *Büyük Satranç Tahtası* (The Grand Chessboard) ve Thomas P. M. Barnett'in *Pentagon'un Yeni Haritası* (The Pentagon's New Map) adlı eserleri, ABD'nin küresel hâkimiyetini sürdürme çabalarının jeopolitik tasarımlarıdır. Bütün bu teoriler dikkatle incelendiğinde, hemen hepsinin arkasındaki güçlerin kendi coğrafyalarını merkeze alarak bir medeniyet inşası peşinde koşan hegemonya veya imparatorluk iddiasına sahip aktörler oldukları görülmektedir.

Türk Dünyası bağlamında bir jeopolitik tasarım düşündüğümüzde, klasik anlamda “sert güç” unsurlarıyla (askeri, coğrafi, doğal kaynak) sınırlı kalmamalı; “jeokültür” dediğimiz, ortak tarihsel hafıza, dil, inanç ve sembollerle yoğrulmuş kimlik unsurlarını da kapsayan çok boyutlu bir kavramsallaştırmaya dayanmalıyız. Bu bağlamda, Türk Dünyası'nın jeopolitiği üzerine düşünmek, salt bir bölge politikası değil; tarihsel referansları, kültürel kodları ve siyasi-iktisadi entegrasyonu kapsayan uzun vadeli bir medeniyet projesi tasarlamaktır. Türk Dünyası, bir merkez etrafında birleştiğinde küresel ve bölgesel ölçekte aktörleşebilir. Türk Dünyası jeopolitiği; güvenliği merkeze alan, enerji ve ekonomik koridorlar üzerinden stratejik bağlarını güçlendiren, dinî ve ideolojik ağırları denetim altına alarak ortak kimlik ve kültürel entegrasyonu teşvik eden, diplomatik çok katmanlılıkla bölgesel ve küresel düzeyde konjonktür üretebilen; nihayetinde Türk devletlerini yalnızca bölgesel değil aynı zamanda küresel ölçekte bir aktör kılmayı hedefleyen stratejik bir tasarım ve inşâ sürecidir. Türk Dünyası'nın jeopolitiği, Anadolu'yu merkez alan; Türkistan, Kafkasya ve Ortadoğu'ya uzanan bir entegrasyonla anlam kazanmalıdır. Bu merkez, jeopolitik hinterlandı bir arada tutacak “hegemonik çekim alanı” işlevi görebilir.

I. Türk Dünyası Jeopolitiği: ve Jeokültür

Klasik jeopolitik yaklaşımlar, devletlerin kaderini belirleyen ana unsur olarak coğrafyayı ve doğal kaynakları ön plana çıkarmıştır. Ancak Türk Dünyası bağlamında jeopolitik, yalnızca bu maddi unsurlardan ibaret görülemez; kültür, ideoloji, kimlik ve anlam sistemlerinin de siyasal tasarımlar üzerindeki belirleyiciliğini içermelidir. Bir topluluğun jeopolitik aktör olabilmesi için üç temel koşul gereklidir:

- **Kültürel Kodlar:** Ortak dil, inanç, tarihsel hafıza ve değerler.
- **Kurumsal Kapasite:** Siyasi, ekonomik ve hukuki kurumlarla bütünleşme yeteneği.
- **Konjonktür Yönetimi:** Bölgesel ve küresel dengeleri okuyarak dost ve müttefik kazanma, tehditleri dengeleme kabiliyeti.

Bu unsurlar, Türk Dünyası için jeopolitik tasarımın salt bir dış politika stratejisi değil, aynı zamanda bir “dünya” inşa etmek amacını da taşıdığını ortaya koymaktadır.

II. Türk Dünyası Jeopolitiği Nasıl Olmalıdır?

Türk Dünyası jeopolitiğinin başarılı bir biçimde inşa edilebilmesi için bazı temel ilkelere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçları şu başlıklar altında ifade edebiliriz:

1. **Anadolu ve Azerbaycan Merkezli Çekirdek:** Türk Dünyası'nın öncü güçlere, eşitler arasında daha merkezi bir liderliğe ihtiyacı vardır. Bu öncülüğü Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak vizyonu şekillendirebilir.
2. **Enerji ve Ulaşım Entegrasyonu:** Orta Koridor, Zengezur Koridoru, Bakü–Tiflis–Ceyhan hattı gibi projelerin ekonomik omurga haline gelebilir.
3. **Kültürel ve Akademik İş Birliği:** Ortak alfabe, öğrenci değişim programları, medya ve akademik ağların geliştirilmesi, bilimsel alt yapının ve teknoloji transferinin gerçekleştirilmesi.

4. **Ortak Güvenlik Mimarisinin İnşası:** Ortak askeri tatbikatlar, savunma sanayi iş birlikleri ve istihbarat paylaşımı. 2020'deki **İkinci Karabağ Savaşı**, Azerbaycan'ın askeri kapasitesini ve stratejik esnekliğini ortaya koymuştur. Bu zafer, Türk Dünyası için ortak güvenlik mimarisi oluşturma gerekliliğini de gözler önüne sermiştir.
5. **Konjonktür Yönetimi:** Rusya, Çin, Batı ve İran gibi güçlerle dengeli ilişkiler kurarak bağımsız bir jeopolitik aktör olma.

Bu ilkeler ışığında Türk Dünyası jeopolitiği, bir "orta bir dünya" perspektifiyle tasarlanmalı, sadece ekonomik ya da askeri değil; aynı zamanda kimlik, kültür ve tarihsel süreklilik ekseninde bütünleşmelidir.

III. Azerbaycan'ın Türk Dünyası Jeopolitiğindeki Rolü

Azerbaycan hem coğrafi hem de kültürel açıdan Türk Dünyası'nın merkezinde yer almakta ve bu jeopolitik vizyonun hayata geçirilmesinde kilit rol oynamaktadır.

1. Kafkasya Köprüsü

Azerbaycan, Türkiye ile Orta Asya arasındaki en kritik bağlantı noktasıdır. **Zengezur Koridoru**, bu köprü işlevini fiziki olarak pekiştirecek ve Türk Dünyası'nın entegrasyonunu hızlandıracaktır.

2. Enerji Jeopolitiği

Azerbaycan, Türk Dünyası jeopolitiğinde yalnızca bir köprü ülke değil, aynı zamanda **enerji güvenliği ve jeoekonomik bütünleşmenin** temel direklerinden biridir. Hazar havzasındaki zengin petrol ve doğal gaz kaynakları, Azerbaycan'ı hem bölgesel hem de küresel enerji siyasetinde kilit aktör haline getirmiştir.

a) Hazar Enerjisi ve Batı'ya Açılan Kapı

Azerbaycan'ın sahip olduğu geniş hidrokarbon rezervleri, ülkeyi Avrupa Birliği'nin enerji güvenliği açısından stratejik bir tedarikçi konumuna taşımaktadır. 2021'de AB'nin toplam petrol ithalatının yaklaşık %4,3'ünü ve 2023'te LNG dışındaki doğalgaz ithalatının %5,9'unu Azerbaycan sağlamıştır. Bu oranlar, Azerbaycan'ın yalnızca Güney Kafkasya'da değil, daha geniş Avrasya enerji düzeninde ne kadar merkezi bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

b) Enerji Koridorları: BTC, TANAP ve TAP

Enerji diplomasisi, Azerbaycan'ın dış politika vizyonunun bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda geliştirilen projeler yalnızca Azerbaycan'ın ekonomik kapasitesini artırmamış, aynı zamanda Türk Dünyası jeopolitiğinin altyapısını da pekiştirmiştir:

- **Bakü–Tiflis–Ceyhan (BTC) Boru Hattı:** Azerbaycan petrolünü Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştıran bu hat, Hazar enerji kaynaklarını ilk kez Rusya'yı devre dışı bırakarak küresel pazarlara taşımıştır.
- **Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP):** Azerbaycan'ın Şahdeniz gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyan TANAP, Türk Dünyası'nın enerji entegrasyonunu kurumsallaştırmıştır.
- **Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP):** TANAP'ın devamı niteliğinde olan TAP, Azerbaycan gazını Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden Avrupa'ya ulaştırmaktadır.

Bu projeler, Azerbaycan'ı bir **enerji köprüsü** haline getirirken Türkiye ile stratejik ortaklığını da güçlendirmiştir.

c) Doğu-Batı Koridoru ve İpek Yolu Anlatısı

Azerbaycan'ın enerji diplomasisi, aynı zamanda jeopolitik vizyonunun ideolojik boyutunu da yansıtmaktadır. Haydar Aliyev'in ifadesiyle, "Hazar Denizi Büyük İpek Yolu'nun merkezindedir... Azerbaycan, Avrupa'yı Asya'ya ve Batı'yı Doğu'ya bağlayan en önemli stratejik bölgededir". Bu söylem, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını sadece ekonomik değer değil, aynı zamanda Türk Dünyası'nı bütünleştiren bir **jeoekonomik üst anlatı** olarak konumlandığını gösterir.

d) Enerji Gelirleri ve Askeri Kapasite

2000'li yılların ortalarından itibaren artan petrol gelirleri, Azerbaycan'ın savunma bütçesini önemli ölçüde artırmasına ve ordusunu modernize etmesine imkân tanımıştır. Bu süreç, 2020'deki **İkinci Karabağ Savaşı'nda** elde edilen askeri başarıda kritik rol oynamıştır. Dolayısıyla enerji, yalnızca ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda güvenlik kapasitesinin inşasında da belirleyici olmuştur.

e) Türk Dünyası ile Entegrasyon

Enerji diplomasisi, Azerbaycan'ı Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleriyle de daha sıkı ilişkilere yöneltmiştir. TDT çatısı altında geliştirilen projelerde enerji ve ulaştırma başlıkları, Azerbaycan'ın hem ekonomik avantajlarını hem de **Türk Dünyası'nın stratejik entegrasyonunu** güçlendirmektedir

3. Jeokültürel Merkezlik

Azerbaycan yalnızca jeostratejik konumuyla değil, **Türk kimliği ve milliyetçiliğinin entelektüel ve kültürel inşasında** oynadığı rol de Türk Dünyası jeopolitiğinin vazgeçilmez bir parçasıdır.

- **Nizami Gencevi (1141–1209):** "Hamse" adlı eseriyle klasik İslam edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak, Türk-İslam kimliğinin evrensel değerlerle sentezinde merkezi rol oynamıştır. Onun eserleri, Türk Dünyası'nda ortak bir kültürel hafızanın oluşmasına katkıda bulunmuştur.
- **Fuzuli (1494–1556):** Türk edebiyatının zirve şairlerinden olan Fuzuli, Azerbaycan Türkçesini klasik edebiyatın en güçlü dilleri arasına taşımış, aşk ve metafizik üzerine yazdığı eserleriyle Türk dünyasının manevi kimliğini derinleştirmiştir.
- **Mehmet Emin Resulzade (1884–1955):** Modern Azerbaycan devletinin kurucu figürü olan Resulzade, "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" sözüyle Türk Dünyası'nda bağımsızlık ve milliyetçilik ideallerinin sembolü haline gelmiştir. Resulzade'nin düşünceleri, yalnızca Azerbaycan için değil, bütün Türk dünyasında modern milliyetçi söylemin gelişiminde öncü rol oynamıştır.
- **Ahmet Cevad (1892–1937):** "Çırpınırdın Karadeniz" şiiriyle Türkiye–Azerbaycan kardeşliğini simgeleştirmiş, Türk Dünyası'nın ortak ideallerini edebi bir dille yüceltmıştır.
- **Bahtiyar Vahabzade (1925–2009):** Sovyet döneminde Türk kimliğini ve bağımsızlık arzusunu cesurca dile getiren eserleriyle Azerbaycan'ın milli bilincini diri tutmuş, "Birlik" fikrinin edebi temsilcisi olmuştur.
- **Hüseyn Cavid (1882–1941):** Türk Dünyası'nda modern edebiyatın ve düşüncenin gelişiminde önemli bir isim olan Cavid, tiyatro eserlerinde kimlik, özgürlük ve medeniyet meselelerini işlemiştir.

- **Üzeyir Hacıbeyli (1885–1948):** Azerbaycan'ın milli marşının bestecisi ve ilk opera yazarı olarak Türk dünyasında müzik ve sanat yoluyla milliyetçi kimliğin inşasında rol oynamıştır.

Bu isimler, Azerbaycan'ın yalnızca tarihsel bir köprü veya enerji merkezi olmadığını, aynı zamanda **Türk Dünyası kimliğinin jeokültürel inşasında taşıyıcı bir sütun** olduğunu göstermektedir

Azerbaycan'ın jeokültürel rolü üç boyutta öne çıkmaktadır:

1. **Kimlik İnşası:** Ortak edebiyat, şiir ve müzik aracılığıyla Türk kimliğinin yeniden üretilmesi.
2. **Milliyetçi Söylemin Beslenmesi:** Resulzade'den Vahabzade'ye kadar pek çok düşünürün, bağımsızlık ve birlik ideallerini dile getirmesi.
3. **Türkiye ile Kültürel Köprü:** Ahmet Cevad'ın ve Hacıbeyli'nin eserlerinde görüldüğü gibi, Türkiye–Azerbaycan ortaklığı kültürel boyutta da pekişmiştir.

Dolayısıyla Azerbaycan, Türk Dünyası'nın jeopolitik mimarisinde **jeokültürel merkez** işlevi üstlenmektedir.

Sonuç

Türk Dünyası jeopolitiği, yalnızca devletler arası iş birliği değil; tarih, kimlik, kültür ve medeniyet unsurlarının bütünleşmesiyle şekillenen **çok boyutlu bir projedir**. Bu projenin hayata geçirilmesinde Azerbaycan özellikle şu konularda öncü rol oynayabilir:

- **Köprü ülke** olarak fiziki bağlantıyı,
- **Enerji merkezi** olarak ekonomik omurgayı,
- **Kültürel odağı** olarak kimlik boyutunu,
- **Askeri kapasitesi** ile güvenlik mimarisini,
- **Diplomatik esnekliği** ile konjonktür yönetimini üstlenmektedir.

Dolayısıyla Azerbaycan, Türk Dünyası jeopolitiğini, Rusya'nın Avrasyacılık anlayışı, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" projesi ya da Batının emperyal hegemonyasına karşı kendi bölgesel entegrasyonunu sağlayacak ve Türkistan coğrafyasını Anadolu'ya bağlayacak bir "Yeni Turan" dünyasını inşa edecek şekilde tasarlayabilir. Bu hem Batı ile Doğu hem de Çin ile ABD arasında yeni bir denge, pazar ve aktör oluşumuna zemin hazırlayacaktır. Ayrıca Türkiye açısından da Ortadoğu'da sıkışan çatışma alanlarının dışında ortak ve yeni bir dünyaya açılma fırsatı sunacaktır. Türk dünyasında devletlerin egemenlik alanlarını koruyarak jeopolitik ve jeokültürün ortaklaştığı "bir dünya" inşa etmek, yaşlanan Avrupa açısından da yeni bir umut ve pazar olacaktır.